CANIGÓ (1885) DE JACINT VERDAGUER I *LOS PIRINEUS* (1891) DE VÍCTOR BALAGUER: TRAJECTÒRIES, ANALOGIES I DIFERÈNCIES PER A LA CREACIÓ D'UN «SÍMBOL CATALÀ»

Marina CUCCU

Durant el 2001 es va celebrar el centenari de la mort de Víctor Balaguer (1824-1901), exactament com el 2002 s'ha celebrat el de Jacint Verdaguer (1845-1902): sense cap dubte dos personatges fonamentals per a la història de la literatura i de la cultura catalanes. Balaguer i Verdaguer són pare i fill de la Renaixença i dels Jocs Florals i precisament aquí rau la major diferència entre ells: el que en el primer representa innovació i gairebé un punt d'arribada, per al segon és un fet, quasi una *data base* de referència, i, sobretot, un punt de partida. Vist des d'aquest punt de vista és clar el deute, si més no generacional, de Verdaguer envers Balaguer. Això no obstant, com veurem, es pot notar en els dos artistes, tan diferents per edat, vicissituds i condició social, una consonància d'interessos i d'objectius.

D'aquests dos pilars ens queden moltes i grans obres, però d'entre totes m'ha sorgit natural fer una comparació entre les obres catalanes de la seva maduresa, és a dir la «trilogia dramàtica» *Los Pirineus,* publicada l'any 1891,[1] i la *llegenda pirenaica dels temps de la Reconquista* de Verdaguer, titulada *Canigó*, publicada a finals de 1885, amb data de 1886.[2] Per tal de fer un paral·lel entre les dues obres em sembla bàsic resseguir la trajectòria ideològica que condueix dos dels autors catalans més incisius del segle XIX a l'afirmació d'un símbol català, identificat en el mateix complex muntanyós, amb pocs anys de diferència i amb una forma semblant.

Partint d'aquesta base dividiré l'exposició en tres punts essencials: la trajectòria personal de cada autor per aconseguir la maduresa artística expressada en cadascuna de les obres; els punts de contacte entre Balaguer i Verdaguer; i una parcial comparació de les dues obres en paral·lel.

1. Víctor BALAGUER, *Los Pirineus*, dins: *Tragedias. Edición corregida y aumentada con la tragedia Los Pirineos*, 2 vols, texto catalán y traducciones en verso castellano por distiguidos poetas. Barcelona: Tip. Lit. Luis Tasso, 1891. La segona edició de la trilogia va ser publicada el 1892 amb aquest títol: *Trilogia original, en verso catalán y traducción en prosa castellana, por...*, seguida de la versión italiana de José M. Arteaga Pereira, acomodada á la música del Mtro. D. Felipe Pedrell, y de la obra de este último titulada «Por nuestra música». Barcelona: Talleres de Henrich y C^{a}, 1892.

Per aquest treball utilitzarem: *Los Pirineus. Trilogia dramàtica en un pròlech y tres actes, original y en vers de D. V. Balaguer*, vuitena edició. Barcelona: Imprenta de Salvador Bonavia, 1911.

2. Jacint VERDAGUER, *Canigó. Llegenda pirenaica del temps de la Reconquista*. Barcelona: Llibreria Catòlica, 1885/1886.

Trajectòria personal de cada autor per aconseguir la maduresa artística expressada en cadascuna de les obres

Quan Víctor Balaguer publica *Los Pirineus* l'any 1891 és un home de 67 anys amb un pes polític considerable i amb un passat de ministre i càrrecs molt importants,[3] detalladament estudiats per, entre d'altres, Joan Palomas, Josep M. Fradera, i Albert García. Però és sobretot un escriptor reconegut tant dins de l'estrenada literatura catalana, com internacionalment. D'altra banda, el moment històric i cultural en què l'obra veu la llum no pot ésser més propici, en paraules de Francesc Cortès: «La celebració del Mil·lenari de Montserrat, redacció del Memorial de Greuges, organització de la Lliga de Catalunya, endegament de la campanya contra el nou Codi Civil de 1889, el trasllat de les despulles de Ramon Berenguer i la restauració de Ripoll, entre d'altres», constitueixen un terreny molt fèrtil a l'acceptació d'un projecte de nacionalisme català com és *Los Pirineus*, musicats per Felip Pedrell. Més amunt ja deia que «l'òpera *Els Pirineus*, amb text de Víctor Balaguer ha d'ésser considerada com l'inici de l'etapa de la maduresa de l'estètica pedrelliana i l'endegament de l'anomenat nacionalisme musical pedrellià».[4] Nogensmenys, el concepte de nacionalisme associat a aquesta òpera no sempre ha estat acceptat per la crítica. Pensem en Joan Maragall, que en un article de 1902 tomba literalment el text de Balaguer, salvaguardant la música pedrelliana. Diu: «Críticos muy respetables de España y de fuera han saludado en Los Pirineos de Pedrell y Balaguer [notem l'ordre dels autors!] la aparición del moderno drama musical español [...pero] ¿Nacionalismo de qué nación? [...] Pero ni siquiera drama nacional catalán puede considerarse el libro de Balaguer [...] El Pirineo es, pues la nación del primer drama lírico nacional español. ¡La Nación Pirenaica!»[5] Possiblement a Maragall se li escapen els fonaments ideològics de Balaguer, que considera l'altra banda dels Pirineus, i doncs el comtat de Foix, com a part integrant d'aquell arc mediterrani que arriba fins a Itàlia i que és el bressol de les modernes literatures occidentals, *ergo*, de la catalana. I així de clar ho diu la joglaressa Raig de Lluna, àlies Balaguer, al tercer acte de la trilogia: «Que'ls Pirineus tenen un'ànima. / [...] Perque en los Pirineus està la patria, / la vera patria, la que sent y parla / la llengua de la terra llemosina. / la que [...] / estén sos braços d'un cantó a l'altre, / y ab son abràs d'amor y de ternura / enclou y amorosix la mar llatina. / [i, al final de l'obra] Déu m'ha ascoltat. Ja puc morir. Ja deixo / lliures los Pirineus, salva la patria.»[6] I realment, gràcies també a la mala comprensió del text, els problemes que va tenir la posta en escena de l'òpera estan més aviat lligats a un ostracisme polític, que no pas literari o teatral, ja que era considerada «políticament incorrecta». Un dels personatges que es van negar a la representació, demanada in-

3. Sobre la faceta política de Balaguer i les seves gestions a favor de Catalunya, veg: Joan PALOMAS, *Els rerafons econòmics de l'activitat dels parlamentaris catalans (1876-1885)*, tesi doctoral de..., dirigida pel Dr. Nazario González, Dept. Hist. Mod. i Cont., UAB, 2002, publicada a «tdcat».

4. Francesc CORTÈS, «Víctor Balaguer i el projecte de Música nacionalista pedrellià: *Els Pirineus*». Dins: *Actes del Col·loqui sobre Romanticisme, Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*, Biblioteca Museu Balaguer, 1997, p. 469-509. Veg. p. 469.

5. Joan MARAGALL, «El Nacionalismo de Los Pirineos», dins: *Obres Completes*, obra castellana, pròleg de Pedro Laín Entralgo. Barcelona: Editorial Selecta, 1960, p. 171-173.

6. Víctor BALAGUER, *Los Pirineus*, *op. cit.*, p. 65 i 85.

sistentment per Pedrell, va ser el marquès de Comillas. Al cap de dos anys la qüestió encara era objecte de discussions fins i tot al Senat.[7] D'altra banda, l'obra va tenir ressò immediat a l'estranger: tenim notícia de la representació del pròleg a Venècia ja des de 1897.[8] L'òpera es representà, per primera vegada, al Teatre del Liceu de Barcelona el 4 de gener de 1902, amb text italià i no ja amb l'original català: faltaven 10 dies per al primer aniversari de la mort de Balaguer![9]

La biobibliografia de Balaguer és actualment prou coneguda i estudiada,[10] així que em centraré només en aquelles experiències tangiblement anticipadores de la trilogia. La cosa no serà gaire fàcil des del moment que, com he dit, es tracta de l'obra de maduresa de l'escriptor, on conflueixen els seus temes preferits i gairebé tota la seva ideologia poètica, i que la seva gestació ha estat molt llarga.

Com a trilogia la coneixem l'any 1891 quan l'autor en llegeix alguns versos entre amics o en diferents centres de cultura, i la premsa ja en parla de manera profusa.[11] Però les peces que constitueixen els primers dos actes de la trilogia, *El comte de Foix*, dedicada a Àngel Guimerà, i *Raig de Lluna*, havien estat publicades anteriorment en forma de tragèdies al volum de *Novas Tragedias*, l'any 1879.[12] Dins d'aquesta publicació eren precedides per la tragèdia *El guant del Degollat*,[13] dedicada a Frederic Soler, que parla de Joan de Pròixida i de la seva actuació durant els *Vespres Sicilians*. Aquesta tragèdia revela continuïtat temàtica i temporal amb les altres dues, però no la retrobem com a part de la trilogia de 1891. Nogensmenys, el mateix autor la cita com a antecedent en unes notes titulades *Antecedentes, Observaciones y Notas, que el lector, si de ello gusta, podrá tener en cuenta para mayor aclaración de la trilogía Los Pirineos*[14] afegides, com a versió en prosa parcial i explicació d'alguns versos, a l'edició de les *Tragedias* de 1892. En aquesta justificació de la seva obra, Balaguer insereix també referències a les cròniques de Desclot, de Muntaner, algun extracte del *Purgatori* de Dante, a Boccaccio, Napoleon Peyrat i Guido Cavalcanti, com a fonts o com a justificació de determinats versos. Els últims dos autors, els cita a propòsit de l'explicació de la cançó *La Mort de Joana*.[15]

Pel que fa a la tragèdia *Raig de Lluna*, en canvi, s'anuncia des de 1879 com a segona part del *Comte de Foix*:[16] hi apareixen els mateixos personatges principals, cosa

7. Francesc CORTÈS, «Víctor Balaguer i el projecte...», *op. cit.*, p. 487-494.

8. G. TEBALDINI, *Prologo alla trilogia I Pirenei di Víctor Balaguer, musica di Filippo Pedrell, note ed appunti di G. Tebaldini, per l'esecuzione alla Società Musicale Benedetto Marcello in Venezia la sera de 12 marzo 1897*, Padova, 1897.

9. Víctor BALAGUER, *Los Pirineus*, 1911, p. 90. L'estrena de l'òpera s'havia fet al teatre de Venècia l'any 1897, però només s'havia representat el pròleg.

10. L'última biobibliografia editada és: Marina CUCCU, «Víctor Balaguer i Cirera (1824-1901)», *Retrat 25*, Ajuntament de Vilanova i la Geltrú, febrer de 2003.

11. Francesc CORTÈS, «Víctor Balaguer i el projecte...», *op. cit.*, p. 495.

12. Víctor BALAGUER, *Novas Tragedias*, Barcelona: Imprenta de la Renaixensa, 1879. Respectivament p. 75-122 i p. 123-153.

13. *Ibídem*, p. 55-73

14. Víctor BALAGUER, *Tragedias*, texto catalán y traducciones en verso castellano por distinguidos poetas. Sexta edición corregida y aumentada con la tragedia Los Pirineos, Tomo II, Madrid: El Progreso Editorial, 1892, p. 128-152. Veg. p. 128 i p. 152.

15. *Ibídem*, p. 141-142.

16. Víctor BALAGUER, *Novas Tragedias*, *op. cit.*, p. 123.

que manifesta la intenció de Balaguer de continuar en el mateix camí: si no ben bé la de compondre una trilogia des d'aquest moment, almenys ja es reserva la possibilitat de fer-ho en un futur respectant així l'esquema tripartit, força habitual en els seus drames. Diu: «mi obra á la qual acaso algun dia siga una tercera parte para formar una trilogía.»[17] El tercer acte de la trilogia, titulat *La jornada de Panissars*, és bastant posterior, però no tant com el pròleg, *Ànima Mare*, que és, sense cap dubte, l'últim escrit. De *La jornada de Panissars*, amb un títol diferent, tenim notícia ja el febrer de 1883 amb la publicació d'uns versos a la *Revista Literaria*.[18] L'aplec de tota la trilogia és, versemblantment, de 1890 o 1891, amb la composició del pròleg i el projecte musical de Pedrell, que dóna una forta empenta a l'aglutinació de l'obra.

Les tres tragèdies balaguerianes més amunt esmentades, juntament amb una sèrie d'obres i autors que ell mateix menciona a les notes de 1892, representen, segurament, la font més directa de *Los Pirineus*, però crec que, precisament per ésser l'obra de la maturitat de l'autor, gran part de la seva producció literària es pot considerar preparatòria i propedèutica. Els temes de la nació catalana i de la noblesa de la corona d'Aragó i de les institucions a ella lligades; dels trobadors com a cantors de llibertats i representants d'aquell món idíl·lic localitzat en la Provença del segle XIII; dels reis catalans com a preservadors dels drets dels pobles, són els que impregnen les obres de Balaguer tant pel que fa a la creació literària com a la divulgació, i constitueixen la base de la seva ideologia, que s'havia anat formant i arrodonint ja des de ben jove. Pensem, per exemple, en la *Historia política y literaria de los Trovadores*, publicada l'any 1878-79 en 6 volums, i fruit de les seves recerques en terra provençal durant l'exili de 1867 —quan va estrènyer amistat amb Frederic Mistral i els seus *Felibres*—, atapeïda d'informació històrica i fantàstica relativa a aquests cantors, pares de les modernes literatures occidentals i, més en detall, llatines. O bé en *Bellezas de la Historia de Catalunya*, de 1853, on Balaguer parla de manera profusa del període històric relatat a *Los Pirineus*, i fins i tot en *Las Calles de Barcelona*, 1854, pel que fa a la descripció d'alguns personatges. Amb la batalla de Muret (12-IX-1212) ell fixa la data de pèrdua de llibertat de la nació occitana, annexa a França, fins al rescat operat per les tropes de Pere III, amb la batalla de Panissars (1285), que no en va clou l'acció de la trilogia de 1891.

Dins de les moltes poesies de Balaguer també podem trobar antecedents de *Los Pirineus*: aquelles escrites durant l'exili a Provença són les més significatives des d'aquest punt de vista, sobretot *La Bataio de Muret*, on parla obertament de la pèrdua de les llibertats d'aquesta regió sota la tirania francesa.[19] Segons Enrique Miralles, Balaguer aprofita tots aquests temes de manera poètica, intentant respectar la veritat històrica, quan li és possible, per «darle la significación política de unas libertades patrias en el amplio marco territorial del Midi francés, desde el Languedoc a la Pro-

17. Balaguer ho afirma a les *Notas á las tragedias El Conde de Foix y Rayo de Luna*, dins *Tragedias*, tercera edición. Madrid: Imprenta y Fundición Tello, 1882, p. 500-506. Veg. p. 506.

18. Pere FARRÉS, «Una lectura de les tragèdies de Víctor Balaguer», *Els Marges*, 59, 1997, p. 5-22, veg. nota 27, p. 18.

19. Víctor BALAGUER, *Poesías catalanas completas*. Madrid: Imprenta y Fundación de Manuel Tello, 1882, 2 vols, p. 354-357.

venza y con ella la de una deseada unión mediterránea, o romana, según la califica, con Catalunya, frente a sus vecinos los franceses i los españoles, unión simbolizada en el corazón convergente de los Pirineos».[20] D'altra banda, podem apuntar que aquest esforç de simbolitzar porta a una certa mitificació de la història per part de Balaguer: moltes dates no quadren, ni tampoc alguns personatges o llocs històrics.[21] Un exemple per tots: el protagonista principal dels primers dos actes, el comte de Foix, és Roger Bernat II. Però al moment de l'inici de l'acció de la tragèdia, el 1218, encara vivia son pare, Ramon Roger I, «el» comte de Foix. Bé, Balaguer prescindeix d'aquest fet històric per motius artístics, per aquella característica seva de centrar-se en els moments crucials i els personatges fonamentals de l'acció: «El autor prescinde del conde viejo para ocuparse sólo del joven, concentrando en éste toda la importancia histórica de la casa de Foix.»[22]

Pel que fa a la tria dels personatges i del moment històric per narrar els orígens de Catalunya, realment el que ens dóna la major sorpresa és cranquejar fins al 1848 quan un jove Balaguer, en col·laboració amb Juan de Alba, escriu en castellà el drama històric *Vifredo el Velloso*,[23] que parla de Guifré el Pilós, comte d'Urgell i Cerdanya-Conflent, mort el 897, i la seva continuació *Las cuatro barras de sangre*. L'obra està adreçada a l'ajuntament constitucional de Barcelona, i a la dedicatòria es llegeix: «sólo un interés nos ha guiado: la de presentar en escena al primer conde soberano de Barcelona, la de popularizar, [...] al noble y caballeroso Vifredo, al guerrero que con su sangre conquistó un escudo para su pátria, al bravo catalán cuyas hazañas motivaron el que el monarca francés levantara el feudo que pesaba sobre Barcelona, al que dio principio, en fin, á esa noble raza de condes catalanes [...] Hemos aprovechado la colosal figura que se destaca del fondo de nuestras crónicas.»[24] Balaguer tenia aleshores 24 anys: queda segurament confirmada la voluntat de posar sota l'ègida de l'antiga corona aragonesa la defensa dels drets al liberalisme dels pobles, ja des de l'etapa preliminar de l'escriptor català. La temàtica que fa de rerefons a *Vifredo el Velloso* és entrelligada també a la de *Los Pirineus* i resulta, doncs, una constant al pensament i l'obra del seu autor. És el *fil rouge* que unifica els primers tímids i compartits treballs i l'últim, concebut en quasi total soledat, força aïllat pels literats catalans seus coetanis, donant un conjunt d'extrema coherència al llarg de més de 40 anys de producció literària.

Canigó de Jacint Verdaguer és considerat també com a obra de maduresa de l'autor, on conflueixen moltes línies del seu pensament. Realment crec que no podré afegir res de nou respecte al que s'ha dit sobre aquesta obra fins ara, però intentaré fixar algunes de les coordenades que segueix Verdaguer per assolir el seu objectiu, i que ens serveixen per a la seva comparació amb *Los Pirineus* de Balaguer. La

20. Enrique MIRALLES, «La causa nacionalista catalana en el teatro de Víctor Balaguer: *Los Pirineus* (1891)», *Salina*, 13, 1999, p. 99-104, veg. p. 101.

21. A aquest propòsit, veg. Francesc CORTÈS, *op. cit.*, p. 472.

22. Víctor BALAGUER, *Tragedias...*, 1892, *op. cit.*, p. 505.

23. Víctor BALAGUER – Juan de ALBA, *Vifredo el Velloso*, original de los señores..., escrito para representarse en el Gran Teatro del Liceo á beneficio del primer actor Rafael Ferro. Barcelona: Imprenta de la Viuda Mayol, 1848.

24. *Ibídem*, p. 1.

gènesi de l'obra és llarga: «Hi treballà uns sis anys. Tingué el primer contacte amb el massís del Canigó quan des de Vinyoles d'Orís, l'any 1873, travessà el Pirineu amb Collell i sojornà a Vinçà [...] Literàriament el coneixia de molt abans, de quan amb la colla de l'Esbart entonaven cançons a la font del Desmai [...] L'any 1879 [...] va visitar els monestirs esfondrats i profanats de Sant Miquel de Cuixà i de Sant Martí del Canigó i la contemplació d'aquelles ruïnes venerables li va inspirar el diàleg elegíac de Los dos Campanars [...] Sobretot s'amarava els ulls de siluetes muntanyenques, de panorames contemplats a vol d'ocell, de perspectives aèries que li servien per acompanyar el carro volador des d'on Flordeneu, la reina de les fades, mostrava el seu reialme al cavaller Gentil.»[25] El 1885, any en què acaba d'escriure *Canigó* —encara que la composició és segons alguns de 1882[26] o de 1880,[27] mentre la publicació és de 1886— Verdaguer confirma un èxit personal i artístic força rellevant i sense gaires precedents dins del panorama intel·lectual català: és un dels signataris i comissaris que presenten a Alfons XII el Memorial de Greuges; escriu el poemari *Caritat*, tradueix *Nerto*, de Frederic Mistral, amic seu, i a finals d'any surt *Canigó. Llegenda Pirenaica del temps de la Reconquista*. Uns mesos després, el 1886, es començaven les obres de restauració del monestir de Ripoll que, diu Lluís Busquets, «per al poeta simbolitzava la restauració de la nació catalana. En la solemnitat de l'inici de les obres va obtenir la promesa que el monestir de Sant Martí de Canigó seria restaurat i el bisbe de Vic, Josep Morgades, li imposà una corona de llorer i el proclamà 'Poeta de Catalunya'».[28] Un moment àlgid, doncs, que ignora els problemes socials que l'artista tindrà al cap de poc temps. Amb *Canigó* Verdaguer compleix el seu projecte de poema èpic començat amb la composició de *Dos màrtirs de ma pàtria, o sigui Llucià i Marcià* (publicat a l'*Eco de la Montaña* de Vic, el 1865, però escrit als 18 anys).[29] Els viatges que el mossèn emprèn als Pirineus, de manera sistemàtica a partir de 1879 i fins al 1884, visitant els monestirs de Sant Martí de Canigó i de Sant Miquel de Cuixà, que havien estat territori català fins al Tractat dels Pirineus de 1659, enforteixen la seva idea de restauració de Catalunya, i és el pretext per compondre aquell poema èpic, o històric i religiós, com diu Busquets, que havia planejat des de la joventut.

Tota la trajectòria de Verdaguer en la composició i significació de *Canigó* es pot resumir amb dos judicis insignes i coincidents sobre el valor de l'obra. El primer és de Ricard Torrents, que diu que «*Canigó* és el poema de la maduresa de Verdaguer. De filiació romàntica, va projectar en ell la seva capacitat de fabulació, de domini dels recursos, i les operacions de restaurar Catalunya sota el signe de la Creu i de la pau social».[30] L'altre és de Joaquim Molas, el qual considera *Canigó* com «la culmina-

25. Ricard TORRENTS, *Verdaguer. Un poeta per a un poble*. Vic: Eumo Editorial, «Estudis Verdaguerians, 3», 2a edició, 2002, p. 78-79.

26. J. M. SOLÀ i CAMPS, «El *Canigó* de Verdaguer cumple cien años», *La Vanguardia*, 5-1-1986.

27. Lluís BUSQUETS i GRABULOSA, «Introducció», dins: Jacint VERDAGUER, *Canigó*. Edició a cura de... Barcelona: Editorial Laertes, 2002, p. 9-61. Veg. p. 39.

28. Lluís BUSQUETS, *Canigó*, *op. cit.*, p. 24.

29. Joaquim MOLAS, «Jacint Verdaguer», dins: RIQUER, COMAS, MOLAS, *Història de la literatura catalana*. Barcelona: Editorial Ariel, 1986, Vol. VII, p. 223-289.

30. Ricard TORRENTS, «Introducción», dins: Jacint VERDAGUER, *L'Atlàntida*, a cura de... Barcelona: Ed. Planeta, 1992, p. XIII-LXI, veg. p. LV.

ció, d'una banda, de les seves campanyes ideològiques, i de l'altra, de la seva desintegració de la forma èpica i, per tant, de la recerca d'una forma que fos moderna i flexible. Així, a través d'un prodigiós desplegament d'imaginació i de potència lingüística, constitueix el més ambiciós dels seus poemes i, a la vegada, el més personal i representatiu».[31]

Punts de contacte entre Víctor Balaguer i Jacint Verdaguer

La diferència de vint anys d'edat entre els dos artistes no posa traves a una relació personal basada en la recíproca coneixença i respecte, i en itineraris artístics en molts aspectes semblants. Les majors diferències les trobem, crec, en la diversa educació —una liberal, l'altra clerical—, la col·locació social i la cultura generacional dels dos poetes. A despit d'això, ambdós coneixen l'èxit literari força aviat, i durant llarg temps. Aquí tindré presents només els lligams més evidents i que afecten realment la composició de les dues obres en qüestió.

La primera vivència que uneix els dos artistes, ja l'hem esmentada, i és la comuna experiència floralista. Viscuda de manera certament molt diferent, resulta bàsica per a llur formació. Víctor Balaguer és part integrant dels Jocs Florals de Barcelona, així com d'arreu d'Espanya, com sabem, des d'un bon principi, essent un dels primers promotors i mantenidors del Consistori de 1859, i també és el primer a ésser proclamat mestre en gai saber, l'any 1861. Els Jocs Florals representen per ell no només una possibilitat de promoció de la cultura escrita en idioma català, sinó també, i sobretot, tornar a una de les institucions d'aquell període daurat que és el segle XIII a la Catalunya Nord, és a dir, un recolzament i explicitació de la seva ideologia. L'objectiu: impulsar el futur de la literatura catalana tenint com a referent un passat gloriós, que fa de base a moltes de les seves obres literàries, encara que escrites en castellà. Balaguer escrivia les composicions poètiques en la «llengua de sa mare» ja des de 1857.[32]

Jacint Verdaguer fa la seva primera aparició als Jocs Florals de Barcelona l'any 1865 quan, vestit de pagès, s'hi presenta per recollir uns premis (l'englantina d'or i un premi extraordinari). Aquesta imatge molt plàstica ha quedat, potser, com la millor anècdota de la història dels Jocs Florals de Barcelona. Però l'any crucial per a les relacions entre els dos poetes és el 1868. En aquesta edició dels Jocs, la desena, i per això amb caràcter commemoratiu, Balaguer és el president i Verdaguer hi presenta *L'Espanya naixent*, primer esbós de *L'Atlàntida*, que malauradament no rep cap premi. Per a la celebració de l'esdeveniment, es conviden els poetes provençals, encapçalats per Mistral, gran amic del president i, més enllà, també de Verdaguer. L'aposta de Balaguer és evident: reforçar la debutant literatura catalana amb el puntal dels felibres. Justament en aquella ocasió Balaguer presenta Verdaguer a Mistral, i és una experiència que romandrà indeleble a la memòria del mossèn, tant que quan es-

31. Joaquim MOLAS, *Avui*, 18-XII-1986.

32. Per un aprofundiment d'aquest tema, veg. Marina CUCCU, «Les Esposalles de la Morta: Víctor Balaguer i el mite de Romeu i Julieta», dins: *Actes del Col·loqui sobre Romanticisme. Vilanova i la Geltrú, 2, 3 i 4 de febrer de 1995*, Biblioteca Museu Balaguer, 1997, p. 441-453, veg. p. 442-445.

criu una carta de condolença al poeta barceloní per la mort de la seva dona, el juny de 1881, li diu que la recorda encara en aquell dia tan bonic dels Jocs Florals del 68: «Estimat amich y mestre [...] Tinguí l'honor de conèixerla lo dia en que V. se dignà presentarme al gran poeta Mistral y al príncep [sic] Bonaparte, y no haventla vista mai més, lo seu recort m'ha quedat unit ab los d'aquellas eminencias literarias, juntament en un dels millors dias de ma vida. [...li diu que pregarà per ella] demanant al mateix temps à Deu que nos conserve á V. molts anys per Catalunya, per sa llengua, y per los que l'estiman.»[33] Les paraules de Verdaguer són afalagadores i quasi deferents envers el seu corresponsal, al qual apel·la «mestre y amich». Cap al final de la carta, a més, reconeix a Balaguer un paper important dins del panorama cultural català coetani. La relació epistolar entre els dos canvia un xic de registre quan el mossèn, des del palau del marquès de Comillas (a partir de 1877), es dirigeix a Balaguer per assumptes variats i no tan personals, i esdevé més formal. Substancialment es tracta de demandes de favors. L'any 1877 Verdaguer guanya els Jocs Florals amb *L'Atlàntida*: «Hi era premiat i aconseguia un èxit clamorós immediat, com si la gent que havia impulsat la Renaixença estigués expectant davant l'obra que a la fi justificava l'esforç de dues generacions de catalans que havien apostat per la represa de la llengua i de la literatura catalanes.»[34] Verdaguer presidirà els Jocs Florals de Barcelona l'any 1881.[35]

La relació amb els felibres, en particular amb Frederic Mistral, és una altra línia d'unió entre Balaguer i Verdaguer. Ambdós traduiran peces provençals d'ell al català. Un altre trobador modern, hereu dels antics trobadors sicilians —com es defineix—, que els uneix és Emmanuele Portal, sicilià, que manté contacte epistolar amb els dos catalans i que el 1916 publica a Lanciano la traducció en versos italians de *L'Atlàntida*.[36] També, en una carta de 1897,[37] havia demanat el permís a Balaguer de traduir el seu llibre *El Regionalismo y los Juegos Florales*, encara que després no en tenim constància. D'altra banda, però, traduí fragments de *Los Pirineus*.[38]

La devoció per la Mare de Déu de Montserrat i pel seu monestir acosta, una vegada més, Balaguer i Verdaguer. A les *Cançons de Montserrat* i als *Idil·lis i cants místics* (1878) de Verdaguer, dels quals ell mateix deia: «Creo que [...] mis Idil·lis i cants místics [...], la Atlàntida, la Leyenda y las canciones de Montserrat, serán mi ofrenda a la Iglesia y a mi patria, la ruda, pobre y laboriosa Catalunya.»,[39] fan eco *A la Verge de Montserrat* (1857), *Montserrate. Recuerdos tradicionales e históricos de este santuario y montaña* (1852) de Balaguer, el *Llibre de la fe*, dins de les poesies completes, i les guies dels monestirs (Montserrat, Ripoll, Poblet, Santes Creus). No en va Balaguer és batejat com el Trobador de Montserrat, l'any 1857, i Verdaguer coronat Poeta de Catalunya a Ripoll, el 1886.

33. Carta de Verdaguer a Balaguer del 22-VI-1881, dins: Enrique MIRALLES, *Cartas a Víctor Balaguer*. Barcelona: Ed. Puvill Libros S.A., 1995, p. 579.

34. Ricard TORRENTS, *Verdaguer. Un poeta per a un poble*, *op. cit.*, p. 55.

35. Lluís BUSQUETS, *op. cit.*, p. 29.

36. Ricard TORRENTS, «Introducción», *op. cit.*, p. XXIX.

37. Carta de E. Portal a V. Balaguer de l'11-IX-1897, Biblioteca Museu Balaguer, epistolari 416/2.

38. Víctor BALAGUER, *Los Pirineus*, 1911, p. 90.

39. Ricard TORRENTS, «Introducción», *op. cit.*, p. XXII.

L'expansió de Catalunya fora dels territoris de la corona d'Aragó es revela un tema més per cantar-ne les glòries, i també el personatge de Colom, fascinant per als dos poetes en diverses èpoques. Verdaguer comença a escriure *Colon* sobre la descoberta d'Amèrica l'any 1865,[40] però no el publica. Balaguer escriu la tragèdia *La última hora de Colon* l'any 1873 i la publica dins del primer aplec de *Tragedias*, l'any 1876, i la dedica a Ernesto Rossi.[41] Nogensmenys, Balaguer després abandona el tema, mentre que Verdaguer hi torna i el treballa fins que en surt *L'Atlàntida*. Successivament, i en la mateixa línia, tots dos emprenen, per separat, la via que els portarà a la celebració de la serralada dels Pirineus, i a l'afirmació i consagració d'un símbol català, encara que per senders i amb resultats diferents.

El darrer punt en comú que vull evidenciar, per no allargar-me massa, és el concepte de pàtria, circumscrit a Catalunya. Es tracta d'un valor príncep mitjançant el qual i a favor del qual tant Balaguer com Verdaguer estan disposats a falsificar la història de manera instrumental. Això és força evident a *Canigó* i a *Los Pirineus*. Modest Prats diu, parlant de Verdaguer, que «la pàtria —Catalunya, en aquest cas— és un concepte absolut en funció del qual es refà la història i que troba la seva més clara identificació en la solidesa de la geologia més elemental, no subjecta com les obres de l'home —la història—, als canvis i a la destrucció».[42] Són paraules que es podrien aplicar també a les obres de Balaguer que sempre han estat criticades, sobretot pels seus coetanis, pel poc rigor històric i per la mitificació de la història. Però és evident que en un procés de creació literària l'artista utilitza els materials que té a l'abast per expressar les pròpies idees i el seu credo. Per a Balaguer, així com per a Verdaguer, la pàtria és certament Catalunya i a favor d'ella i de la seva cultura esmercen tota la seva vida, sia com a escriptor sia com a polític.

Lectura paral·lela d'alguns aspectes de les dues obres

Passem ara al tercer i últim punt de l'esquema, és a dir la comparació paral·lela d'alguns aspectes de *Los Pirineus* i *Canigó*. Existeix ja un estudi referent a aquesta comparació dut a terme per Roger Friedlein, i publicat en forma d'article amb el títol: «Die Pyrenäen in der katalanischen Renaixença: Stategien des Mittelalterrekurses bei Verdaguer und Balaguer».[43] Es tracta d'un treball molt útil a l'hora de fer una comparació de les dues obres i que ofereix força punts de reflexió, sobretot a nivell textual. La nostra comparació no serà tan detallada com aquella, per raons d'espai i perquè abasta també altres nivells, com ara l'històric, el semàntic o el geogràfic.

40. Pere FARRÉS, «Jacint Verdaguer poeta», *L'Avenç*, 270 (juny 2002), p. 28-36. Veg. p. 30.

41. Víctor BALAGUER, *Tragedias*, tercera edición, *op. cit.*, p. 123.

42. Modest PRATS, «Pròleg», dins: Jacint VERDAGUER, *Canigó*, Edició de Narcís Garolera, pròleg de... Barcelona: Quaderns Crema, 1997, p. 2-28. Veg. p. 25.

43. Roger FRIEDLEIN, «Die Pyrenäen in der katalanischen Renaixença: Stategien des Mittelalterrekurses bei Verdaguer und Balaguer», dins: *Beiträge zur Romanistik, Band 5. Minorisierte Literaturen und Identitätskonzepte in Spanien und Portugal...*, Sonderdruck, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt, 2001, p. 183-204.

Canigó porta com a subtítol *Llegenda pirenaica del temps de la Reconquista* i està ambientat a cavall de l'any 1000, moment en què Verdaguer identifica el naixement de l'entitat nacional catalana amb personalitats tan fortes com el comte Bernat Tallaferro de Besalú o son germà l'abat Oliba. Està estructurat en 12 cants paral·lels amb estructura piramidal, on el cant 6 i 7 formen l'àpex, com anota Joaquim Molas: «De fet, el poema, gràcies al moviment de ruptures i identificacions, articula un organisme piramidal perfectament graduat a través d'una sèrie de premonicions, de símbols, de paral·lelismes i d'oposicions. [...] els cants I i XII són, respectivament, el plantejg i el desenllaç de l'acció.»[44] La durada de l'acció és de 5 dies més un temps indefinit, cap al final, més l'epíleg, que fa un salt cronològic fins al segle XIX. No té explicacions escèniques, ni notes aclaridores. Està dedicat «als catalans de França».[45] Malgrat que l'estructura es presenta homogènia, Ricard Torrents individua en *Canigó* «una sèrie de llegendes lligada per una trama central...».[46]

Los Pirineus porta l'especificació de *Trilogia dramàtica*, però cal indicar que cada part de l'obra pot ésser llegida per separat. I de fet hem vist que la gènesi ha estat partida i dilatada en el temps. Està estructurada en un pròleg, titulat *Ànima Mare*, que personifica l'esperit català i per extensió Catalunya, i tres actes, cada un amb una diferent ambientació històrica: *Lo Comte de Foix*, 1218, alguns anys després de la batalla de Muret, en la qual Balaguer individua «l'hora d'agonia y mort per la patria romana»;[47] *Raig de Lluna*, 1245; i *La jornada de Panissars*, 1285, quan el rei Pere III, «ab la flor de sa gent acampà en lo coll de Panissars, que domina'l lloch hont s'alsa avuy lo castell de Belle-Garde, sobre'l qual se veya llavors encare la torre pompeyana».[48] La durada de l'acció abraça un temps força dilatat, en el respecte de l'autor pels anys històrics, «un tributo á la verdad histórica, y hasta aquí llega y no más», com dirà a les notes explicatives.[49] La figura de Raig de Lluna, la joglaressa d'origen moro, amb la seva suposada follia i la seva cançó preferida, *La Mort de Joana* — que canta al llarg de tota l'obra—, constitueix l'anella d'unió entre els tres actes de la trilogia: al primer és molt joveneta, a l'últim té més de 80 anys: «Ne tinc vuitanta, / segons lo compte que portau vosaltres. / Tres mil, y més si'ls conto jo.»[50] Representa la consciència de l'obra i Balaguer parla sovint per boca seva. Tots els actes són introduïts per acotacions històriques per emfasitzar la versemblança del relat i contenen indicacions escèniques. Una altra figura emblemàtica i força contrastada pels crítics és la del bard, que és l'actor del pròleg. Amb aquest personatge Balaguer sembla voler estar a mig camí entre la tradició celta i la tragèdia grega, dues de les bases de la cultura europea del segle XIX.

Hem vist que són obres madures, situades al final d'un recorregut dens d'aprenentatges i emocions per a ambdós autors. Neixen com la síntesi d'una barreja d'experiències líriques però també físiques, o sia, dels viatges que respectivament rea-

44. Joaquim MOLAS, «Jacint Verdaguer», *op. cit.*
45. Jacint VERDAGUER, *Canigó*, edició a cura de Busquets... 2002, *op. cit.*, p. 65.
46. Ricard TORRENTS, «Introducción», *op. cit.*, p. XXXV.
47. Víctor BALAGUER, *Los Pirineus*, 1911, p. 17.
48. *Ibídem*, p. 57.
49. Víctor BALAGUER, *Tragedias*, 1892, *op. cit.*, p. 127.
50. Víctor BALAGUER, *Los Pirineus*, 1911, p. 62.

litzaren: Verdaguer, amb les seves excursions sistemàtiques al Pirineu,[51] i Balaguer amb l'exili primer (1867-68), i amb la visita al castell de Foix després. La càrrega simbòlica, alimentada pel factor nacionalista, és molt forta: per Balaguer es tracta de fixar una nació catalana basada sobre el respecte de les llibertats, sota la supervisió divina; per Verdaguer el factor religiós, en canvi, és preeminent. Així i tot, ambdós identifiquen el bressol de la pàtria catalana amb els Pirineus, i ambdós el col·loquen més enllà de la frontera geogràfica catalana del segle XIX: Balaguer a la Provença i al comtat de Foix, i Verdaguer al complex del Canigó i al seu cim. És evident que, d'aquesta manera, el concepte de nació es veu apuntalat per un caràcter immanent, representat pel massís muntanyós, esculpit per la mà de Déu i fertilitzat amb la labor i la sang d'homes valuosos i heroics, amb els quals s'ha de mirar de reconstruir i fomentar un sentiment de poble. La frontera dels Pirineus ja és oberta i esdevé un llaç de conjunció entre dos països germans, dividits només per vicissituds polítiques.

Canigó és la primera a veure la llum, l'any 1885, mentre que la trilogia balagueriana trigarà sis anys a aparèixer completa, encara que, com hem vist, els primers dos actes ja estaven publicats des de 1879. Posant en evidència aquesta data vull donar una prioritat temàtica a Balaguer —recolzada en això per Enrique Miralles, que diu: «Con su canto pirenaico, Verdaguer completaba de este modo el ciclo de montañas mágicas de la mitografía catalana (Montjuic, Montserrat y Montseny), a la que contrubuyeron, entre otros escritores, el propio Balaguer, ya desde su juventud.»—[52] mentre que cal reconèixer l'originalitat poètica de Verdaguer, ja que crec que el mateix Balaguer ho va fer: el tercer acte i el pròleg de *Los Pirineus* recorden molt de prop alguns passos de *Canigó*. Basti pensar, com subratlla Roger Friedlein,[53] en els versos del II cant de *Canigó*: «-Lo que mirau- li diu no són congestes; / són los mantells d'ermini de les fades, / que dansen a la llum de la celístia / dels estanys de Cadí vora les aigües...»,[54] i llegir seguidament les paraules del bard al pròleg balaguerià: «congestes que s'arramban per les frondas / semblant mantells d'ermini de las fadas; / celestias com en lloch jamay se'n veuhen, / fonts que's desfán en degotalls de perlas...»,[55] per adonar-nos que Balaguer —del qual es pot dir tot menys que fos ingenu— ha llegit *Canigó* i no només això, sinó que li rendeix tribut utilitzant-ne uns versos al bon començament de la seva obra pirenaica. També en la part final de les obres hi ha una correspondència de versos i de pensament: així com Verdaguer planta la creu al cim del Canigó, símbol de la Catalunya alliberada i rescatada sota el signe de l'Església, Balaguer desplega la senyera, símbol de la catalanitat laica, regida, però, per homes amb temor de Déu. L'aspecte religiós de *Los Pirineus* ha estat sovint debatut, en virtut possiblement de la pertinença a la maçoneria del seu autor o dels judicis contra la inquisició, però en realitat al llarg del text podem trobar

51. Narcís GAROLERA, «Ideologia i literatura en les impressions d'excursions i viatges», dins: *Sobre Verdaguer. Biografia, literatura, llengua*. Barcelona: Ed. Empúries, 1996, p. 135-153.

52. Enrique MIRALLES, «La causa nacionalista catalana en el teatro...», *op. cit.*, p. 103.

53. Roger FRIEDLEIN, «Die Pyrenäen in der katalanischen Renaixença...», *op. cit.*, p. 195-196.

54. Jacint VERDAGUER, *Canigó*, edició a cura de Lluís Busquets i Grabulosa. Barcelona: Ed. Laertes, 2002, cant II, p. 78.

55. Víctor BALAGUER, *Los Pirineus*, 1911, *op. cit.*, p. 9.

molts passatges que delaten una genuïna inspiració religiosa. De fet també a *Canigó* existeix tot un món antípoda al «correcte», per dir-ho així. El personatge de Flordeneu i el seu entorn no quadren amb els valors dels cavallers, paladins de la pàtria: precisament per això hi ha la culpa i la seva conseqüent expiació per part de Guifre que «fundarà un monestir allà mateix, al peu del Canigó, i s'hi tancarà per expiar el crim. El perdó cristià s'imposa sobre la venjança».[56] Fem una lectura paral·lela dels versos decisius de les dues obres: els primers són de *Canigó* i es refereixen al moment en què els monjos, vençudes les fades i els representants d'aquell món imaginari, planten la creu al cim del mont: «Ja som al capdamunt de la muntanya, / balcó del Pirineu; / se veuen des d'ací França i Espanya; / junyim-les amb la creu (plantant-la i adorant-la) [...] Glòria al Senyor!, tenim ja pàtria amada; / [...]; al Pirineu mirau-la recolzada, / son front al cel, sos peus dintre la mar / [...] Pàtria, et donà ses ales la victòria; / [...] puix Déu t'empeny, oh Catalunya, avant.»[57] Els versos de *Los Pirineus* que clouen de manera simbòlica la trilogia, després que Raig de Lluna ha tornat a despertar l'esperit del nou comte de Foix, nét d'aquell del primer acte, són: «La Senya! La Senya! Beneita sía. / Au, visca Déu! Amunt vosaltres! [...] Los Pirineus alsen sos puig y sa serra / del sol de ses gestes als raigs esplendents / y sers invisibles del fons de la terra / sos himnes eleven que munten als cels. // Alsatz les banderes com timbre de gloria, / issatz les senyeres com símbol d'honor, / y ojatz totz los ecos com criden: Victoria, / victoria, victoria pel rei d'Aragó.»[58]

Un altre aspecte que cal comparar és la diversificació dels plans narratius. A *Canigó* n'han estat assenyalats dos, l'històric i el fantàstic: «*Canigó* s'estructura per l'encavallament de dos plans narratius, un de fantàstic i un d'històric; a la primera meitat del poema domina el fantàstic, i a la segona, l'històric. [...] En el pla de la història, assistim a l'afermament dels comtes catalans en la zona pirenaica, culminant amb la presa de possessió del cim del Canigó.»[59] *Los Pirineus* també presenten aquests dos nivells narratius, una mena de *plot in the plot*. El primer nivell és l'històric, amb la narració dels fets, mentre l'element fantàstic és regit, principalment, per la figura de Raig de Lluna, caràcter que Balaguer defineix com a «personaje historico hasta cierto punto»[60] i de qui diu haver llegit alguna cosa en una crònica, no més explicitada. Ella representa tot allò que s'escapa de la història: la diversitat, la follia, la poesia, la sensibilitat, i la consciència de tot un poble, el pirenaic per descomptat. Com a mora, i doncs estrangera, no tindria l'obligació de defensar la terra, però és l'única que lluita fins al final perquè els Pirineus resultin lliures. És un personatge que es ressent, sense cap dubte, de l'influx de Victor Hugo sobre el seu creador. L'element fantàstic és aportat en ambdues obres per un element popular proporcionat per les diverses cançons, la major part de tradició pirenaica, que els diferents personatges canten al llarg del desenllaç.

L'última cosa que vull remarcar és que, probablement per exaltar i enfortir la seva declarada càrrega nacionalista, tant *Los Pirineus* com *Canigó* van ser musicades: la

56. Ricard TORRENTS, *Verdaguer. Un poeta per a un poble*, *op. cit.*, p. 83.
57. Jacint VERDAGUER, *Canigó*, ed. cit., p. 211 i p. 218.
58. Víctor BALAGUER, *Los Pirineus*, 1911, p. 80 i p. 86.
59. Pere FARRÉS, «Jacint Verdaguer poeta», *op. cit.*, p. 33.
60. Víctor BALAGUER, *Tragedias*, 1892, p. 141.

primera per Pedrell i la segona per Massana. La temporada 2002-2003 del Teatre del Liceu ha posat en escena, després de molts anys d'absència, l'òpera *Los Pirineus*, dins d'un cicle dedicat a Felip Pedrell.

Les conclusions que podem extreure d'aquesta parcial comparació entre *Canigó* i *Los Pirineus* són absolutament clares. Primerament, són obres totalment independents però amb diverses analogies, com hem vist. Segon, que s'escriuen en un moment força propici per a l'afirmació contundent d'un símbol de catalanitat, des del punt de vista històric i social, i que ambdós autors, partícips de la seva època, havien recorregut tots els senders encaminats en aquella direcció. Tercer, la superioritat poètica de *Canigó*, i doncs de Verdaguer, resulta clara, però supeditada a la tria d'un tema que Balaguer havia tractat a les seves obres ja des de 1848, amb *Vifredo el Velloso*, sobre el casal de Guifré. Pensem que al segon acte de *Canigó* Verdaguer es refereix als tres germans com «Oliba, el Pelós i Tallaferro».[61]

La llengua i la cultura catalana són la gran preocupació d'aquest pare i fill de la Renaixença, i aquestes dues obres en representen l'expressió més elevada dins de la creació d'un teatre nacional.

61. Jacint VERDAGUER, *Canigó*, ed. cit., p. 83.